

Кримінально-правові засади протидії трудовій експлуатації дітей в Україні

О. О. Оропай,

аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Факультету №2 Національної академії внутрішніх справ,
головний спеціаліст відділу судової статистики,
узагальнення судової практики та систематизації законодавства Апеляційного суду міста Києва

Досліджено кримінально-правові засади протидії трудовій експлуатації дітей в Україні. Проаналізовано поняття експлуатації дітей та трудової експлуатації дітей. Розглянуто міжнародні та національні нормативно-правові акти, які регулюють трудову експлуатацію дітей в Україні. Запропоновано авторське визначення поняття трудової експлуатації дітей та пропозиції щодо вдосконалення законодавства України.

Ключові слова: трудова експлуатація, протидія, праця, дитина, кримінальна відповідальність.

Оропай О. А. Уголовно-правовые основы противодействия трудовой эксплуатации детей в Украине

Исследованы уголовно-правовые основы противодействия трудовой эксплуатации детей в Украине. Проанализировано понятие эксплуатации детей и трудовой эксплуатации детей. Рассмотрены международные и национальные нормативно-правовые акты, регулирующие трудовую эксплуатацию детей в Украине. Предложено авторское определение понятия трудовой эксплуатации детей и рекомендации по совершенствованию законодательства Украины.

Ключевые слова: трудовая эксплуатация, противодействие, работа, ребенок, уголовная ответственность.

Oropay Olga. Criminal legal basis combating labor exploitation of children in Ukraine

The article investigates criminal law principles combating labor exploitation of children in Ukraine. The notion of child exploitation and labor exploitation of children. We consider international and national regulations governing labor exploitation of children in Ukraine. Courtesy own vision of the concept of labor exploitation of children and suggestions for improving the current legislation of Ukraine.

Keywords: labor exploitation, opposition, labor, child, criminal liability.

За останні роки досить поширеною проблемою для України стало зростання використання праці дітей, зокрема її найгірших форм. Це зумовлено насамперед економічними, політичними та соціальними чинниками, які

© Оропай Ольга Олександрівна – аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Факультету №2 Національної академії внутрішніх справ, головний спеціаліст відділу судової статистики, узагальнення судової практики та систематизації законодавства Апеляційного суду міста Києва

негативно впливають на менш захищені верстви населення, зокрема дітей. Діти працюють у небезпечних умовах, без належного контролю, що призводить до негативних наслідків для здоров'я, а у деяких випадках вони навіть потерпають від моральних та фізичних знущань. Тому одним з головних завдань, які стоять перед державою, її органами та науковцями, є утвердження дієвих засад протидії злочинам, в тому числі трудовій експлуатації дітей.

Питанням запобігання та протидії трудовій експлуатації дітей присвятили свої праці Ю. М. Антонян, М.Л. Бажанов, В.І. Борисов, Т.В. Варфоломеева, М.Й. Коржанський, В.А. Козак, В.О. Корнієнко, А.М. Орлеан, І.Г. Поплавський, С.І. Селецький, О.С. Сотула, Є.Л. Стрельцов, С.Д. Шапченко, О.П. Шем'яков, М.І. Хавронюк, І.В. Хохлова та ін.

Проблеми кримінально-правового захисту та попередження злочинів щодо дітей були предметом аналізу низки науковців. І.М. Доляновська дослідила кримінальну відповідальність за експлуатацію дітей (склад злочину); С.Г. Кириченко – проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України; Л.В. Левицька – проблеми запобігання насильницьким злочинам щодо неповнолітніх в Україні; О.В. Паньчук здійснила кримінологічну характеристику експлуатації дітей. Комплексний аналіз кримінально-правових засад протидії трудовій експлуатації дітей не проводився. Тому ми розглянемо передбачені законодавством України засади протидії трудовій експлуатації дітей в Україні.

Експлуатація дітей - злочин, передбачений ст. 150 Кримінального кодексу України. Експлуатація (від франц. exploitation - використання, одержання вигоди) - привласнення результатів чужої праці власником засобів виробництва¹. Ч.1 примітки до ст.149 КК України дає таке роз'яснення експлуатації: “під експлуатацією людини слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо”².

Із ст.150 КК України “Експлуатація дітей” випливає, що під експлуатацією дитини розуміється привласнення не будь-яких матеріальних результатів (продуктів) її праці (доходу у вигляді матеріальних благ), а лише прибутку як різниці між доходами і виробничими витратами. Проте якщо особа не несе виробничих витрат у зв'язку з використанням праці дитини, отримані нею доходи і є фактичним прибутком³. На думку А. Орлеана, під трудовою експлуатацією слід розуміти протиправне корисливе використання праці іншої людини⁴.

¹ Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. Київ: ТОВ “Видавництво “Юридична думка”, 2007. С. 235

² Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-14. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page5>

³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України/ за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 7-е вид., переробл. та допов. Київ: Юридична думка, 2010. С. 363.

⁴ Орлеан А.М. Експлуатація людини: поняття та класифікація основних видів (кримінально-правовий аспект) // Вісник Національної академії прокуратури України. 2011. №4. С. 52–55.

Досить вдалим є визначення експлуатації дітей, запропоноване у дисертаційному дослідженні О.В. Паньчук: “Експлуатація дітей (кримінальна експлуатація дітей) - передбачене КК суспільно небезпечне, винне діяння щодо неповнолітньої особи, пов’язане з використанням її праці для досягнення матеріальної користі або задоволення інших потреб із застосуванням фізичного або психічного насильства, обману або зловживання довірою, чи використання безпорадного стану, обумовленого малоліттям”⁵.

Водночас чіткого визначення терміна “трудова експлуатація дітей” національне законодавство не містить. Можливо, це пов’язано з тим, що сам термін «трудова експлуатація дітей», як один із різновидів експлуатації, з’явився досить недавно. До неї належать: використання неповнолітніх на роботах із шкідливими умовами, підземних роботах; залучення дітей до нічних, надурочних робіт та робіт у вихідні дні; зайняття жебрацтвом; дискримінація неповнолітніх в оплаті праці тощо.

На нашу думку, під трудовою експлуатацією дітей необхідно розуміти суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння, яке полягає у використанні праці дітей, котрі не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом введення їх в оману, із застосуванням насильства, за допомогою обіцянок чи будь-яких інших дій з метою отримання прибутку чи задоволення інших потреб.

Історично склалося так, що одним із основних аспектів протидії злочинам, у тому числі трудовій експлуатації дітей, є правове забезпечення, яке потребує не лише постійного вдосконалення, а й правильного застосування.

Принцип заборони експлуатації праці дитини зафіксований у Декларації прав дитини. Він набув подальшого розвитку в Конвенції про права дитини, а також у національному законодавстві (ч. 2 ст.52 Конституції, ст. 188 Кодексу законів про працю України тощо)⁶.

Конституція України (ст. 52) закріпила положення про те, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом⁷. Охороні прав дітей присвячене і міжнародне законодавство: нормативно-правові акти Організації Об’єднаних Націй (ООН), Міжнародної організації праці (МОП), Дитячого фонду Організації Об’єднаних Націй (ЮНІСЕФ) та ін.

За висновками Міжнародної організації праці, у 2016 році дитяча праця, як і раніше, викликає серйозне занепокоєння із значним числом дітей, які працюють на потенційно небезпечних роботах. Неможливо точно підрахувати кількість дітей, які працюють, позаяк відсутня дієва система контролю за використанням дитячої праці.

З 2012 р. діє Інтернет-сайт «Робота для школярів» (є українська і російська версії – <http://teenjobs.com.ua/ua/>), який містить інформацію про вакансії та резюме дітей від 10 років. На даному сайті діти розміщують резюме, пропонуючи виконання будь-якого виду робіт, із середньою зарплатнею

⁵ Паньчук О.В. Кримінологічна характеристика експлуатації дітей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2008. С. 5.

⁶ Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. С. 235.

⁷ Конституція України станом на 30.09.2016, № 254к/96-вр. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>

30-50 грн. за день. Також на сайті діти скаржаться на те, що їм не виплачують обіцяних грошей. На вимоги громадських організацій, у тому числі Центру «Ла Страда-Україна» (на основі даного центру діє Національна дитяча «гаряча лінія»), правоохоронними органами ще у 2013 році було розпочато перевірку даних. Проте станом на 2016 р. сайт працює, діти пропонують свої послуги, роботодавці розміщують пропозиції.

Слід визнати той факт, що більшість українських підлітків хотіла б мати можливість заробляти, наприклад під час канікул. І це, на нашу думку, є досить позитивною рисою. Адже на сьогодні праця - один із провідних чинників усебічного розвитку громадян, в тому числі дітей. Однак цим користуються роботодавці й беруть неповнолітніх на роботу нелегально, порушуючи при цьому їх права. Це ще раз підтверджує той факт, що в Україні відсутня дієва система контролю за використанням дитячої праці.

Ст. 34 Конвенції про права дитини передбачає захист дітей від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень. А у статті 36 Конвенції зазначається: «Держави-учасниці захищають дитину від усіх форм експлуатації, що завдають шкоди будь-якому аспекту добробуту дитини»⁸. Тобто “захист від усіх форм експлуатації” і включає в себе захист від трудової експлуатації.

Україна, як держава-учасниця даної Конвенції, також здійснює захист дітей від усіх форм експлуатації, в тому числі трудової. Встановлення кримінальної відповідальності за експлуатацію дітей є імплементацією ст. 34, 36 Конвенції про права дитини⁹.

КК України у ч.1 ст. 150 “Експлуатація дітей” передбачає відповідальність за використання дитячої праці: “Експлуатація дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання її праці карається арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років”¹⁰.

Закон (ч. 2, 3 ст. 150 КК України) фіксує низку обставин, які роблять злочин більш небезпечним (кваліфікованим). Йдеться про: дії, які вчинені щодо кількох дітей; дії, які спричинили істотну шкоду; дії, поєднані з використанням дитячої праці в шкідливому виробництві; дії, вчинені організованою групою.

Проаналізувавши ст. 150 КК України, можна дійти до висновку, що дана стаття регулює питання, які стосуються саме трудової експлуатації дітей. Тому вважаємо, що дана стаття має називатися не “експлуатація дітей”, а “трудова експлуатація дітей” позаяк дана назва буде цілком розкривати сутність і зміст ст.150 КК України.

Потребує уваги і те, що у диспозиції ч.1 ст. 150 КК України вживається слово “дитини”, а назва звучить у множині “дітей”. Тобто необхідно привести у відповідність диспозицію з назвою статті.

⁸ Конвенція про права дитини: схвалена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року. №995_021. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021

⁹ Мультимедійний навчальний посібник: “Кримінальне право. Особлива частина”. URL: http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_osob/Files/Lekc/T4/T4_P6.html

¹⁰ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-14. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page5>

В Україні є ціла низка законодавчих актів, які покликані тією чи іншою мірою вирішувати проблеми протидії експлуатації дітей. Серед них можна виділити закони України «Про охорону дитинства», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», Концепцію запобігання та викоренення найгірших форм праці дітей та багато інших.

Необхідно звернути увагу на Закон України “Про охорону дитинства”, в якому передбачено захист дитини від усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють (ст. 10). Забороняється залучення дітей до найгірших форм дитячої праці, участі у важких роботах і роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах та до праці понад встановлений законодавством скорочений робочий час (ст. 21)¹¹.

Активізуються громадські організації, які спрямовують свою діяльність на попередження, запобігання та виявлення трудової експлуатації дітей. Однак необхідно пам'ятати, що не тільки держава і громадські організації повинні боротися з експлуатацією дітей. Це насамперед обов'язок батьків. Адже досить часто саме тяжкі умови у сім'ї та бідність змушують дітей працювати «за копійки», завдаючи шкоди своєму здоров'ю.

Проаналізовані нормативно-правові акти ще раз підтверджують спрямованість держави на недопущення вчинення злочинів, пов'язаних із трудовою експлуатацією дітей. Однак, як показує практика, українське законодавство потребує вдосконалення, оскільки даний вид злочину залишається досить поширеним в Україні.

Отже, головним завданням протидії трудовій експлуатації дітей є здійснення заходів, спрямованих на попередження цього злочину. Завдяки ефективній діяльності щодо попередження злочинних посягань на дітей ми не тільки захистимо суспільні відносини від небезпечних посягань, а й забезпечимо захист найменш захищеної соціальної верстви – дітей.

Oropay Olga. Criminal legal basis combating labor exploitation of children in Ukraine

Ukraine, as a State Party to the Convention on the Rights of the Child protects children from all forms of exploitation, including labor. Establishing criminal responsibility for the exploitation of children is the implementation of Articles 34 and 36 of the Convention. Having established the criminal responsibility of the legislator was trying to protect children from the worst forms of labor. However, today the human rights of children is a concern. According to Press Secretary IOM Ukraine Zhluktenko Varvara “in 2010, cases of human trafficking for forced labor than sexual exploitation.” However, regardless of the actual existence of labor exploitation of children in Ukraine, the criminal legislation governing this issue is rarely used. This once again confirms the fact that there are certain difficulties in the proof of evidence of the crime and to identify the relevant facts.

Exploitation of child understood not assigning any tangible results (products) of labor (income from wealth), but only profit as the difference between revenues and production costs. However, if the person does not bear the production costs due to the use of child labor, it obtained income and the actual income.

¹¹ Закон України “Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001, № 2402-14. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/page2>

Labour exploitation of children is one of the varieties of exploitation of children. This includes: the use of minors in hazardous work conditions, underground work; involving children in the night, overtime work and work on weekends; Minors discrimination in pay and so on.

Criminal Code of Ukraine in Article 150 "Exploitation of children" includes responsibility for child labor, exploitation of a child who has not reached the age at which the legislation allowed employment through his labor is punishable by imprisonment for up to six months or imprisonment for up to three years, with disqualification to hold certain positions or engage in certain activities for up to three years.

Aggravating circumstances of child exploitation are: actions that are committed against some children; actions that caused significant damage to health, physical development or education of the child; action combined with the use of child labor in hazardous work; actions committed by an organized group.

The main objective of preventing the exploitation of children is to implement measures to prevent the crime. Through effective activities to prevent crimes on children, we not only protect the public relations of dangerous attacks, but also to ensure the protection of the most vulnerable categories of our society - children.

Key words: labor exploitation, opposition, labor, child, criminal liability.